

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND TƏSƏRRÜFATI
NAZİRLİYİ**

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Fakültə : Aqrar iqtisadiyyat

Şöbə : Əyani

İxtisas: Mühasibat uçotu və audit

Kafedra: Mühasibat uçotu və audit

Müdafiəyə buraxılır:

Kafedra müdiri _____

“___” İyun 2014-cü il

D İ P L O M İ Ş İ

Mövzu: *Əsas vəsaitlərin auditi və təkmilləşdirilməsi (Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə Stansiyasının misalında)*

Diplom işinin rəhbəri: _____ *dos.əvəzi Muxtarova Pərvin Elman qızı*

Tələbə : _____ *Paşayev Nail Nazim oğlu*

G Ə N C Ə - 2 0 1 4

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Fakültə Aqrar iqtisadiyyat
Şöbə Əyani
İxtisas Mühasibat uçotu və audit
Kafedra Mühasibat uçotu və audit

Təsdiq edirəm:
Kafedra müdiri _____
“ ” _____ 2014-cü il

Diplom işi üzrə tapşırıq

Tələbə: Paşayev Nail Nazim oğlu
(soyadı, adı, atasının adı)

İşin rəhbəri: dos.əvəzi Muxtarova Pərvin Elman qızı
(vəzifəsi, elmi adı, soyadı, adı və atasının adı)

Mövzunun adı: Əsas vəsaitlərin auditi və təkmilləşdirilməsi (Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə Stansiyasının misalında)

Universitetin “_16_” dekabr 2013 -cu il 785 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

İşin təhvil verilmə vaxtı _____ 15 may 2014-cu il

İş üçün ilkin məlumatlar : İllik hesabat, ilk və analitik uçot sənədləri , dövrü mətbuat iqtisadi ədəbiyyat və s.

Diplom işinin planı və yerinə yetirilməsinin təqvim planı

	Mövzu üzrə plan	İşin həcmi	%-lə	İşin yerinə yetirilməsi vaxtı
	Giriş	1	12.1	Yanvar 2014
1.	1.Əsas vəsaitlərin auditinin nəzəri metodoloji əsasları	6	14.6	Yanvar 2014
2.	Təsərrüfatın iqtisadi xarakteristikası.	7	17	Fevral 2014
3.	Əsas vəsaitlərin auditi			
3.1.	Əsas vəsaitlərin auditinin vəzifələri	4	9.7	Fevral 2014
3.2.	Əsas vəsaitlərin saxlanması auditi	4	9.7	Mart 2014
3.3.	Əsas vəsaitlərin daxil olmasının auditi	3	7.3	Mart 2014
3.4	Əsas vəsaitlərin təsərrüfatdan çıxmasının auditi	3	7.3	
3.5	Əsas vəsaitlərin təmirinin auditi	4	9.7	
3.6	Əsas vəsaitlərin auditinin təkmilləşdirilməsi	3	7.3	
4	Nəticə və təkliflər	1	2.4	Aprel 2014
5	İstifadə edilmiş ədəbiyyat	2	4.8	Aprel 2014
	Cəmi	41	100	

Tapşırığın verilmə tarixi “_8_” yanvar 2014-cu il

Rəhbərin imzası _____ Baş müəllim İsmayılov Məmməd Həbib oğlu

Tapşırıq alan tələbənin imzası _____ Paşayev Nail Nazim oğlu

R E F E R A T

Diplom işi 41 səhifə kompyuter yazısından, 9 cədvəldən 26 ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Tədqiqat obyektı – Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə stansiyası.

Mövzu üzrə əsas terminlər – məhsul satışının dinamikası, mənfəət, tam maya dəyəri, əmtəəlik səviyyəsi, rentabellik səviyyəsi və s.

Tədqiqatın məqsədi – Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə Stansiyasında kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı və müəssisənin maliyyə nəticəsini təhlil edib, istehsalın rentabelliyyəsinin yüksəldilməsi ehtiyatlarını aşkar etməkdən ibarətdir.

İş prosesində - Diplom işinin yazılmasında ilk və analitik uçot sənədlərindən istifadə edilmişdir.

Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə stansiyasında əsas növ məhsulların satışı, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışına ayrı-ayrı amillərin təsiri, əsas növ məhsulların əmtəəlik səviyyəsi, məhsul satışı maliyyə nəticəsi təhlil edilmiş, məhsul satışının faydalılığının və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının rentabelliyyəsinin yüksəldilməsi ehtiyatları göstərilmişdir.

MÜNDƏRƏCIAT

Giriş	5
1.Əsas vəsaitlərin auditinin nəzəri metodoloji əsasları	6
2.Təsərrüfatın iqtisadi xarakteristikası	11
3.Əsas vəsaitlərin auditı	
3.1.Əsas vəsaitlərin auditinin vəzifələri	18
3.2. Əsas vəsaitlərin saxlanması auditı	22
3.3. Əsas vəsaitlərin daxil olmasının auditı	26
3.4. Əsas vəsaitlərin təsərrüfatdan çıxmasının auditı	29
3.5. Əsas vəsaitlərin təmirinin auditı	32
3.6. Əsas vəsaitlərin auditinin təkmilləşdirilməsi	36
Nəticə	39
İstifadə olunan ədəbiyyat	40

GİRİŞ

Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçməsi sahibkarlığın sürətli inkişafı, müəssisələrin yeni təşkilati-hüquqi formalarının və müxtəlif mülkiyyət növlərinin yaranması, ölkənin dünya birliyinə inteqrasiyası idarəetmədə əsaslı dəyişikliklər aparılmasını, nəzarətin təşkili metodologiyası və həyata keçirilməsi sisteminin yenidən qurulmasını tələb edir.

Beləliklə auditin aparılması qarşısında qoyulan vəzifələr aşağıdakı formada xarakterizə olunur:

- hesabat dövrünü əhatə edən maliyyə (mühasibat) hesabatının düzgünlüyünün təsdiqi və ya onların qeyri-düzgün olmasının müəyyən olunması;

- audit aparılan dövrdə məsrəflərin, gəlirlərin və müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin mühasibat uçotunda və hesabatda aydın, düzgün və dəqiq əks etdirilməsinin müəyyən olunması;

- uçotun icrası və hesabatların tərtibi qaydalarını tənzim-ləyən qanunvericiliyə və normativ sənədlərə, aktivlərin, öhdəçi-liklərin və xüsusi kapitalın qiymətləndirilməsi qaydalarına əməl olunmasının öyrənilməsi;

- əsas və xüsusi dövrüyyə vəsaitlərindən, maliyyə ehtiyatlarından və öhdəçiliklərdən daha faydalı istifadə olunması imkanlarının müəyyən olunması.

Bütün bu məsələlərin əhəmiyyətini nəzərə alaraq Əsas vəsaitlərin auditini və təkmilləşdirilməsi (Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə stansiyasının misalında) mövzusunda diplom işi yazmışam.

Diplom işi giriş, ədəbiyyat xülasəsi, VI fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir.

Diplom işində Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə stansiyasının iqtisadi xarakteristikası, mövzu ilə əlaqədar ədəbiyyat xülasəsi işlənmişdir.

Diplom işinin axırında Bölgə Təcrübə stansiyasında məhsul satışının faydalılığının və rentabellik səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün nəticə və təkliflər verilmişdir.

1.ƏSAS VƏSAİTLƏRİN AUDİTİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisə və təsərrüfat subyektləri istehsal prosesi dövründə müxtəlif maddi dəyərlərdən istifadə edirlər. Bunların içərisində başlıca yeri əsas vəsaitlər (fondlar) tutur və onlar istehsal prosesində fəal iştirak edir. Sənayenin maddi-texniki bazasının əsasını təşkil edən və istehsal proqramının yerinə yetirilməsində böyük rolunu oynayan əsas fondların saxlanması və onlardan səmərəli istifadə olunması böyük iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda əsas fondların mühafizəsinin möhkəmləndirilməsində, onların əskik gəlməsinin qarşısının vaxtında alınmasında, eləcə də bu vəsaitlər üzərində düzgün nəzarətin təşkil edilməsində və bu məqsədlə vaxtılı vaxtında auditin aparılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Bu məqsədlə əsas vəsaitlərin (fondların) hərəkətinin normativ hüquqi bazasının auditor tərəfindən aparılması məqsəduyğun hesab edilməlidir. Normativ hüquqi sənədlərə aşağıdakılar daxildir :

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin << Əsas vəsaitlərin (fondların) yenidən qiymətləndirilməsi haqqında >> 2 avqust 1996-cı il tarixli 99 sayılı qərarı və həmin qərarın icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin << Əsas vəsaitlərin (fondların) yenidən qiymətləndirilməsi haqqında >> 2 avqust 1996-cı il tarixli əsasnaməsi ;
- << Dövlət müəssisə və təşkilatlarının, habelə nizamnamə kapitalında dövlətin payı olan müəssisələrin balansında olan, yararsız hala düşmüş əsas vəsaitlərin silinməsi və bu vəsaitlərin söküntüsündən əldə edilən material qiymətlilərinin satışı üzrə qaydalar >>-in tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 6 noyabr 2004-cü il 177 sayılı qərarı ;
- << Xüsusi əhəmiyyətli əsas vəsaitlərin (fondların)meyar göstəriciləri haqqında >> Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 20 aprel 2005-vi il tarixli 73 sayılı qərarı ;

- << Müəssisələrin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair >> Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 20 oktyabr 1995-ci il tarixli I/94 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş << Əsas vəsaitlərin köhnəlmə (amortizasiya) hesablanması üçün yeni (açıq) metodunun tətbiqi >> üzrə təlimat ;
- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 1 iyun 1998-ci il 21/46 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş , Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi ilə 8 iyun 1998 – ci il tarixində razılaşdırılmış və 17 iyun 1998 – ci il tarixində 100 sayılı reysrlə Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatata alınmış təlimat ;
- << Əsas vəsaitlərin ləğv edilməsi haqqında >> Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 1 iyun 1998 – ci il I/46 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi ilə 8 iyun 1998 – ci il tarixində razılaşdırılmış, 17 iyun 1998 – ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində 109 sayılı reysrlə qeydiyyatata alınmış nümunəvi təlimat;
- << Büdcə və büdcədən kənar vəsaitlərin xərclər smetasının icrası üzrə əməliyyatın uçotuna dair >> təlimatın birinci bölməsi;
- << Büdcə , idarə , müəssisə və təşkilatlarda mühasibat hesabatları və onların tərtibat qaydaları>> nın onuncu bölməsi;
- Əsaslı tikintiyə və əsas məsrəflərə dair aylıq, rüblük və illik hesabatların tərtibatı formaları ;
- << Əsas vəsaitlərin hərəkəti haqqında >> 5 sayılı hesabat forması ;
- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 3 iyul 2000 – ci il tarixində I/107 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş və 2000 – ci il 14 iyul tarixində 1810 sayılı reysrlə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatata alınmış << Əmlakın və öhdəliklərin inventarizasiya qaydaları >> və s.

Əsas istehsal fondlarının tərkibi və dinamikasının auditində əsas məqsəd müəssisə üzrə cəmi istehsal fondlarının aktiv hissəsi ilə passiv hissəsi arasındakı

nisbəti , ayrı-ayrı qrupların strukturunun və hər bir qrupun xüsusi çəkisinin hesabat dövründə dəyişməsinə müəyyən etməkdən ibarətdir.

Yuxarıda qeyd edilən əsas fondların içərisində sənaye istehsal təyinatlı əsas fondların audit edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Audit prosesində auditor əsas fondların tərkib və strukturunu aşağıdakı qaydada araşdırmalıdır :

- 1.Binalar
- 2.Tikililər
- 3.Maşın və avadanlıqlar
- 4.Ötürücü qurğular
- 5.Nəqliyyat vasitələri
- 6.Alətlər, istehsal və təsərrüfat inventarları və sair əsas vəsaitlər
- 7.Digər sahələrin əsas istehsal fondları
- 8.Qeyri-istehsal təyinatlı əsas fondlar

Binalara – Bütün növ istehsalat və təsərrüfat təyinatlı binalar, o cümlədən idarə heyətinin yerləşdiyi binalar, sosial-mədəni obyektlər, xəstəxana, poliklinika binaları, internat evləri, uşaq müəssisələri, kitabxana, muzey binaları, elmi-tədqiqat institutları, laboratoriyalar, sexlər və başqa istehsalat və təsərrüfatlar yerləşdikləri bütün növ binalar aiddir.

Qurğular (tikintilər) – müəyyən texniki funksiyaları yerinə yetirən mühəndis-texniki obyektlər, stadionlar, hovuzlar, yollar, körpülər, heykəllər, binaların hasarları aiddir.

Ötürücü qurğulara – elektrikötürücülər və xətlər, boru kəmərləri, istehlakçıya çatdırılacaq enerji, maye və qaz halındakı məhsulların ötürülməsində iştirak edən bütün növ avadanlıqlar, qurğular aiddir.

Maşın və avadanlıqlara – güc maşınları və avadanlıqları, iş maşınları və avadanlıqları, ölçü cihazları, tənzimləyici cihazlar və qurğular, laboratoriya avadanlıqları, hesablama texnikası, tibbi avadanlıqlar və s.

Nəqliyyat vasitələrinə – Dəmir yol, su, avtomobil nəqliyyat 154 vasitələri, hava nəqliyyatı vasitələri, araba nəqliyyatı, istehsalat nəqliyyatları, bütün növ idman nəqliyyatı və s. aiddir. İstehsalat alətlərinə və təsərrüfat

inventarlarına – ümumi təyinatlı əmək vəsaitləri, materiallar emal etmək məqsədilə maşınlara quraşdırılmış əmək predmetləri, tikinti-quraşdırma işlərində material emalı üçün bütün növ qurğular və sairə.

İşçi və məhsuldar heyvanlara – işçi heyvanlar (atlar, öküzlər, dəvələr və başqa) idman atları və sairə. Inəklər, camışlar, ana marallar, damazlıq donuzlar və sairə.

Kitabxana fondu – vahidinin (nüsxəsinin) qiymətindən asılı olmayaraq bütün növ elmi, bədii, tədris və xüsusi növ ədəbiyyatlar və başqa nəşrlər.

Sair əsas vəsaitlər – yaşından asılı olmayaraq mədəni çox-illik əkmələr, bütün növ meyvə və giləmeyvə ağacları, dekorativ çoxillik əkmələr, muzey sərvətləri, heyvanxana eksponatları, tədris kinofilmləri və sairə.

Əsas vəsaitlərin təsnifatı onların vəsait növləri ilə yanaşı forma (qruppa) etibarilə təsnifləşdirilməsi müəyyən olunmuşdur.

Beləliklə əsas vəsaitlər istifadə olunma dərəcəsinə görə aşağıdakı formada təsnif olunur:

- İstifadə olan əsas vəsaitlər;
- Ehtiyatda olan əsas vəsaitlər.

Ehtiyatda olan əsas vəsaitlər bilavasitə müəssisədə istehsalın fasiləsiz fəaliyyətini təmin etmək üçün nəzərdə tutulur. Əsas vəsait obyektləri üzərində mülkiyyət hüququ olması etibarilə təsnifi üzrə vəsaitlər: öz mülkiyyətində olan əsas vəsaitlərə və digər müəssisələrdən icarəyə qəbul olunmuş əsas vəsaitlərə ayrılır. Öz mülkiyyətində olan əsas vəsaitlərə müəssisənin öz vəsaiti ilə aldığı, apardığı tikinti əsasında hazırlanan, müəssisənin səhmdarları tərəfindən səhm hesabına verdikləri və nizamnamə kapitalına daxil olan və ya əvəzsiz verilən və əlavə kapitalla daxil olan əsas vəsaitlər daxildir. İcarəyə qəbul olunmuş əsas vəsaitlər o vəsaitlərdir ki, onlar 155 icarə qaydalarına uyğun olaraq digər müəssisədən və ya şəxsdən müəyyən vaxta, müvəqqəti istifadə olunması və bununla əlaqədar olaraq müəyyən qarşılıqlı razılaşdırılmış məbləğdə pul

vəsaitinin ödənməsi əsasında qəbul olunur. Bir sıra hallarda icarəyə qəbul olunmuş əsas vəsaitlər icarəçi tərəfindən vəsaiti icarəyə verəndən ala bilər.

Istehsal xarakterində – istifadə olunma xarakterinə görə (istehsal, kommersion və s.) əsas vəsaitlər aşağıdakı bölgüyə ayrılır:

- istifadədə olan əsas vəsaitlər;
- istifadədə olmayan əsas vəsaitlər.

Istifadədə olan əsas vəsaitlər o vəsaitlər adlanır ki, onlar müəssisənin istehsal fəaliyyətində bilavasitə iştirak edir. Məsələn, maşınqayırma zavodunda əsas istifadədə olan istehsal maşın və avadanlıqları bilavasitə məhsul istehsalında istifadə olunur və öz dəyərlərini tədricən istehsal olunmuş məhsulun dəyərinə keçirir və onlara hesablanmış köhnəlmə (amortizasiya) məbləği istehsal və ya tədavi xərclərinə keçirilir. Istehsalda olmayan əsas vəsaitlər müəssisə istehsal fəaliyyətində bilavasitə iştirak etmir və öz dəyərlərini istehsal olunmuş məhsulun dəyərlərinə keçirmir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, həmin vəsaitlərin iştirakı olmadan maddi istehsalın fəaliyyəti qeyri-mümkündür. Məsələn maşınqayırma müəssisəsində qeyri-istehsal xarakterli əsas vəsaitlərə binalar, uşaq və məktəbəqədər bağça və avadanlıqlar, özəlləşdirilmiş mənzil fondu, yeməxanalar, idman-sağlamlıq kompleksləri və sairə aid edilir ki, bunların da müəssisədə əhəmiyyəti böyükdür.

2. TƏSƏRRÜFATIN İQTİSADI XARAKTERİSTİKASI

Kənd təsərrüfatı istehsalını təşkil edərəkən iqtisadi şəraiti, təchizat şəraitini, yol şəbəkəsini, nəqliyyatını, rayonda həmin məhsullara olan tələbatı, kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edən müəssisələrin mövcud vəziyyətini nəzərə almaq lazımdır.

Tərtər rayonunda yerləşən Tərtər rayonu Bölgə Təcrübə stansiyasını iqtisadi cəhətdən xarakterizə etmək üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunmalıdır: təcrübə təsərrüfatının torpaq fondunun quruluşu, təsərrüfatın həcmi xarakterizə edən göstəricilər, əmtəəlik məhsulun quruluşu və s.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mülkiyyət münasibətindən və təsərrüfatçılıq formasından asılı olmayaraq təsərrüfatlar məhsul istehsalının artırılması ilə yanaşı istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə nail olmalıdır. Bu qarşıda duran başlıca problemlərdən biridir. İstər xüsusi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan təsərrüfatlar – fermer təsərrüfatı, kiçik müəssisə, kooperativlər – istərsə də dövlət mülkiyyətində qalan- kənd təsərrüfatı müəssisələri olsun istehsal resurslarından və əmək sərfindən daha səmərəli istifadə etməli, ən yüksək iqtisadi səmərəyə nail olmalıdır. Çünki bazar iqtisadiyyatının başlıca tələbi mənfəət əldə etməsi, müəssisənin iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatlara və imkanlara malik olmalıdır.

Təsərrüfatlarda məhsul istehsalının ucuzlaşdırılması və onun iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün iqtisadi mexanizm təkmilləşdirilməli, sosial istehsal infrastruktur təməli qurulmalı, istehsal resurslarından düzgün istifadə edilməli, əmək təşkili stimullaşdırılmalıdır. Belə tədbirlər təsərrüfatlarda israfçılığın qarşısını almalı, məhsul istehsalının və təsərrüfatın gəlirlərinin artırılmasına şərait yaratmalıdır. Bütün bu tədbirlər təsərrüfatın iqtisadi cəhətdən səmərəli olmasını təmin etməlidir. Bu iqtisadiyyatın qarşısında duran ən başlıca məsələdir.

İstehsalın iqtisadi səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilər çoxdur. Burada ilk növbədə əmək, maliyyə, material ehtiyatlarından səmərəli istifadə

edilməsinə, xüsusilə kənd təsərrüfatında torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə çalışmaq lazımdır.

Kənd təsərrüfatında torpaq əsas istehsal vasitəsi hesab olunur ki, bu da bilavasitə iqlim şəraiti ilə bağlıdır. Digər əsas istehsal vasitələrindən fərqli olaraq torpaqlar köhnəlmir, əksinə ondan effektiv istifadə edildikdə o yaxşılaşır, lakin müxtəlif amillərin təsiri altında onun təbii və iqtisadi xarakteri dəyişir, habelə onun məhsul verimini dəqiq hesaba almaq mümkün olmur.

Sənaye və digər sahələrin istehsallarında bu və ya digər əsas vəsait obyektində ancaq müəyyən növbə məhsul istehsal etmək mümkün olduğu halda kənd təsərrüfatında eyni torpaq sahəsində çoxlu sayda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal etmək mümkündür. Odur ki, təhlil prosesində torpaqların xarakterik xüsusiyyətlərini nəzərə almaq tələb olunur.

Aqrar sənaye müəssisələrində məhsul istehsalının təhlilinə torpağın istifadəsindən başlanmalıdır. Torpaq sahəsi məhdud olduğu üçün ondan düzgün istifadə edilməli və hər hektarın münbitləşməsi üçün tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə stansiyasında torpaq fondunun quruluşunu nəzərdən keçirək (Cədvəl 2.1)

2,1 sayılı cədvəldəki rəqəmlərdən görünür ki, Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə stansiyasının ümumi torpaq fondu 2010-2012 illərdə 657 ha olmuşdur. Təhlil apardığımız illərdə ümumi torpaq fondunun 541 ha və ya 82,3 % -ni kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar, 530 ha və ya 80,7 %-ni əkin yeri, 10 ha və ya 1,5 %-ni meşə sahəsi, 51 ha və 7,8 %-ni həyətyanı sahələr, 55 ha və ya 8,4 %-ni sair torpaqlar təşkil etmişdir.

Suvarılan torpaqlar ümumi torpaq fondunun 530 ha və ya 80,7%-ni təşkil etmişdir.

Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə Stansiyasında torpaq
fondunun quruluşu

Torpaqlar	2010-cu il		2012-ci il	
	Sahə, ha	Yekununa görə %-lə	Sahə, ha	Yekuna görə %-lə
Ümumi torpaq sahəsi	657	100	657	100
O cümlədən:				
Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar	541	82,3	541	82,3
Onlardan:				
Əkin yeri	530	80,7	530	80,7
Meşə sahəsi	10	1,5	10	1,5
Həyətyanı sahələr	51	7,8	51	7,8
Sair torpaqlar	55	8,4	55	8,4
Suvarılan torpaqlar	530	80,7	530	80,7

Təhlil apardığımız illərdə torpaq fondunun quruluşunda heç bir dəyişiklik olmamışdır. Sair torpaqlar ümumi torpaq fondunun 8,4 % təşkil etmişdir. Gələcəkdə sair torpaqların yararlı hala salınması əsas məsələ kimi qarşıda durur.

Müəssisənin və onun istehsal bölmələrinin həmin zona üçün müəyyən edilmiş, istehsal istiqamətinə uyğun səmərəli həcmi istehsalın iqtisadi faydalılığının artmasına imkan yaradır. Belə təsərrüfatlarda adətən torpaqdan səmərəli istifadə edilir, əmək məhsuldarlığı və istehsalın faydalılığı yüksəlir.

Təsərrüfatın həcmi haqqında orta hesabla 3-5 ilin müqayisəli qiymətilə ümumi məhsulun dəyərində görə daha düzgün mühakimə yeritmək olar.

Müəssisənin həcmi həmçinin natural ifadədə əsas növ məhsul istehsalı, əmtəəlik məhsulun həcminə görə də xarakterizə edilir.

Bundan başqa əlavə göstəricilər də istifadə edilir. Beləki, işçilərin sayı, kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, əkin yeri, müəssisə üçün əsas bitkilərin əkin sahəsi, mal-qaranın sayı, əsas fondların dəyəri və s.

Bu göstəricilərin istifadə edilməsi müəssisənin həcmi üçün düzgün müəyyən edilməsinə, onların dinamika üzrə müqayisəsi isə onlarda əmələ gələn dəyişikliyi qiymətləndirməyə imkan verir.

Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə stansiyasının həcmi xarakterizə edən göstəriciləri 2.2 sayılı cədvəldən görmək olar.

2.2. sayılı cədvəlin rəqəmlərindən görünür ki, Tərtər rayonunun Bölgə təcrübə stansiyası istehsal edilən ümumi məhsulun, əmtəəlik məhsulun həcminə görə rayonda orta təsərrüfatlardan biridir.

Bölgə Təcrübə təsərrüfatının həcmi xarakterizə edən əsas və əlavə göstəricilər 2010-cu ilə nisbətən 2012-ci ildə artmışdır. Beləki, Bölgə Təcrübə stansiyasında istehsal edilən ümumi məhsulun dəyəri 2010-cu ilə nisbətən 2012-ci ildə 73,4 %, bitkiçiliyin ümumi məhsulun dəyəri 19,1 %, heyvandarlığın ümumi məhsulunun dəyəri 125,3 % artmışdır.

Təsərrüfatda əmtəəlik məhsulun dəyəri 2010-cu ilə nisbətən 2012-ci ildə 125,3 bitkiçiliyin əmtəəlik məhsulunun dəyəri 173 %, heyvandarlığın əmtəəlik məhsulunun dəyəri 183,6 % artmışdır.

Sair məhsulların satışı (yəni satılan toxumun dəyəri) 116,1 % artmışdır.

Təsərrüfatda 2010-cu ilə nisbətən 2012-cu ildə işçilərin sayı 14,3 %, əsas fondların dəyəri 21,3 % artmışdır.

2010-cu ilə nisbətən 2012-ci ildə təsərrüfatda olan mal-qaranın sayı 40 %, o cümlədən inəklərin sayı 55,6 % artmışdır.

Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə stansiyasının həcmi xarakterizə edən göstəricilər

Göstəricilər	İ L L Ə R			2010-cu ilə nisbətən 2012-ci ildə %-lə
	2010	2011	2012	
1.Ümumi məhsulun dəyəri (maya dəyəri üzrə), man.	195394	248695	338961	173,4
O cümlədən:				
bitkiçilikdə	221373	186926	263568	119,1
heyvandarlıqda	8360	10321	12584	150,5
2.Əmtəəlik məhsulun dəyəri, man.	151490	231384	341241	225,3
O cümlədən:				
bitkiçilikdə	21965	24696	59956	273,0
heyvandarlıqda	2140	4606	6069	283,6
3.Sair məhsulların satışı	127385	202082	275216	216,1
4. İşçilərin orta illik sayı, nəfər	56	57	64	114,3
5.Əsas istehsal fondlarının orta illik dəyəri, man.	404252	441428	490503	121,3
6.Mal-qara mövcuddur,	25	30	35	140

başla				
O cümlədən:	9	14	14	155,6
Inəklər				
7.Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, ha	541	541	541	100
O cümlədən:	530	530	530	100
əkin yeri				

Təhlil aparılan illərdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar və onun yeri dəyişməmişdir. Beləki, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar 541 ha, əkin yeri 530 ha olmuşdur.

Təsərrüfatın əsas iqtisadi göstəricilərindən biri də əmtəlik məhsulun quruluşudur. Əmtəlik məhsulun quruluşunu 2,3 sayılı cədvəldən görmək olar.

Cədvəl2.3

Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə stansiyasında əmtəlik məhsulun quruluşu

Sahələr	2010-cü il		2012-ci il	
	Man	Yekuna görə %-lə	Man	Yekuna görə %-lə
Bitkiçilik	21965	14,5	59956	17,6
O cümlədən:				
Taxıl	19425	12,8	23698	6,9
Qarğıdalı	-	-	16290	4,8
Şəkər çuğunduru	-	-	17898	5,2
Meyvə	-	-	850	0,3
Bitkiçiliyin sair məhsulu	2540	1,7	1220	0,4
Heyvandarlıq	2140	1,4	6069	1,8
O cümlədən:				

Süd	500	0,3	1975	0,6
Mal əti	1640	1,1	4094275216	1,2
Sənaye məhsulu (toxum)	127385	84,1		80,6
Cəmi	151490	100,0	341241	100

2.3 sayılı cədvəldən görünür ki, Tərtər rayonunun Bölgə Təcrübə stansiyasında əmtəlik məhsulun quruluşunda 2010-cu ildə bitkiçilik 14,5 %, o cümlədən taxılçılıq 12,8, 2012-ci ildə bitkiçilik 17,6 %, o cümlədən taxılçılıq 6,9 % təşkil etmişdir. Təsərrüfatda 2010-cu ilə nisbətən 2012-ci ildə taxılçılıqla yanaşı qarğıdalı, şəkər çuğunduru, meyvəçilik də inkişaf etdirməyə başlanmışdır. Beləki əmtəlik məhsulun quruluşunda 2012-ci ildə qarğıdalı 4,8 %, şəkər çuğunduru 5,2 %, meyvə 0,3 % təşkil etmişdir.

Əmtəlik məhsulun quruluşunda sənaye məhsulu, yəni taxıl toxumunun satışı 2010-cu ildə 84,1 %, 2012-ci ildə isə 80,6 % təşkil etmişdir. Bu da onu göstərir ki, təsərrüfat taxıl toxumçuluq sahəsi üzrə ixtisaslaşmışdır.

Təsərrüfatda bitkiçilikdə yanaşı heyvandarlıq da inkişaf etdirilir. Beləki, əmtəlik məhsulun quruluşunda heyvandarlıq 2010-cu ildə 1,4 %, 2012 –ci ildə isə 1,8 % təşkil etmişdir. Heyvandarlıq sahəsinin tərkibində isə əsas yeri maldarlıq təşkil edir. Əmtəlik məhsulun quruluşunda 2010-cu ildə süd 0,3 %, mal əti 1,1 % təşkil etdiyi halda, 2012-ci ildə süd 0,6 %, mal əti 1,2 % təşkil etmişdir.

2010-cu ilə nisbətən 2012-ci ildə əmtəlik məhsulun dəyəri artmışdır. Əmtəlik məhsulun dəyərinin artması əsas etibarlı ilə taxıl toxumçuluq məhsulunun artması hesabına olmuşdur. Bundan başqa təsərrüfatda 2010-cu ilə nisbətən 2012-ci ildə qarğıdalı, şəkər çuğunduru, meyvəçilik də inkişaf etdirilməyə başlanmışdır.

Təsərrüfatda heyvandarlıq məhsulu da 2010-cu ilə nisbətən 2012 ildə artmışdır.

3.ƏSAS VƏSAİTLƏRİN AUDİTİ

3.1. ƏSAS VƏSAİTLƏRİN AUDİTİNİN VƏZİFƏLƏRİ

Müəssisə və təşkilatlar istehsal prosesi dövründə müxtəlif maddi dəyərlilərdən istifadə edirlər. Bunların içərisində başlıca yeri əsas vəsaitlər tutur və onlar istehsal prosesində fəal iştirak edirlər.

Müəssisə və təşkilatların maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətində iştirak edən əsas vəsaitlər iki hissəyə ayrılır: istehsal prosesində iştirak edən əsas vəsaitlər və qeyri-istehsal prosesində iştirak edən əsas vəsaitlər.

İstehsal prosesində iştirak edən əsas vəsaitlərə binalar, qurğular, avadanlıq və məhsul istehsalında iştirak edən digər əsas vəsaitlər aiddir.

Qeyri-istehsal prosesində iştirak edən əsas vəsaitlərə mənzil kommunal təsərrüfatı, elm və mədəniyyət binalarını və s. aid etmək olar.

Dəyəri şərti maliyyə vahidinin yüz mislindən yuxarı olan, xidmət müddəti bir ildən yuxarı, öz dəyərini istehsal olunan məhsul üzərinə hissə-hissə keçirən və öz fiziki formasını saxlayan vəsaitlərə əsas vəsaitlər deyilir.

Uçotun əsas məqsədi istehsal və qeyri-istehsal prosesində iştirak edən əsas vəsaitlərin düzgün qeydiyyatına alınması, onlara kühnəlmə (amortizasiyanın) normalarının düzgün hesablanması, bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqədar olaraq əmlak vergisinin düzgün hesablanmasıdır.

Qeyd edildiyi kimi, əsas vəsaitlər müəssisə və təşkilatların maddi-texniki bazasının əsasını təşkil edir və onun fəaliyyətində çox böyük rol oynayır. Bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə əlaqədar olaraq əsas vəsaitlərin uçotunda mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər özünü aşağıdakı formalarda əks etdirir:

- əsas vəsaitlərin tərkibi və quruluşunda;
- onların amortizasiyası və qiymətində;
- lizinq əməliyyatları və əmlakın icarəsində;
- əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsində;
- əsas vəsaitlərin təmir xərclərinin maliyyələşdirilməsində;
- əsas vəsaitlərin təmir xərclərinin maliyyələşdirilməsində.

Müəssisə və təşkilatların əsas vəsaitlərinin auditi keçirilən zaman auditor müəssisə və təşkilatların hansı təlimatlara və normativ aktlara əsaslanaraq fəaliyyət göstərdiyini aydınlaşdırmalı, əsas vəsaitlərin saxlanması üçün cavabdeh olan şəxslərin necə təlimatlandırıldığı ilə tanış olmalıdır.

Əsas vəsaitlərin auditinin əsas məqsədi onların düzgün mədaxilinin, silinməsinin, əsas vəsaitlərin hərəkətinin düzgün həyata keçirilməsinin və onlara düzgün kühnəlmə (amortizasiya) hesablanmasının yoxlanmasından ibarət olmalıdır.

Əsas vəsaitlərin auditi keçirilərkən aşağıdakı sahələr üzrə yoxlama aparılır:

1. Əsas vəsaitlərin texniki baxımdan vəziyyəti saxlanması;
2. Daxil olma zamanı sənədlərin düzgün və qanuni rəsmiləşdirilməsi;
3. Amortizasiya (kühnəlmə) ayırmalar üzrə düzgün hesablanması;
4. Hesablanmış amortizasiya (kühnəlmə) ayırmalarının istehsal xərclərinin tərkibinə düzgün və vaxtında daxil edilməsi;
5. Əsas vəsaitlərin daxil olmasının, uçotdan çıxarılmasının və silinməsinin mühasibat uçotunda düzgün əks etdirilməsi;
6. Əsas vəsaitlərin vaxtında və keyfiyyətli təmir edilməsi.

Əsas vəsaitlərin texniki sazılığının və saxlanmasının auditi prosesində aşağıdakılar həyata keçirilir:

1. Əsas vəsaitlərin texniki xarakteristikasının və həqiqi varlığını təsdiq edən sənədlərin olub-olmamasının (inventar vərəqələri, texniki pasport, layihələr, sxem və təlimatlar) yoxlanması;
2. Əsas vəsaitlərin həqiqi varlığının, onların texniki göstəricilərinin, xarakterinin, vəziyyətinin, keyfiyyətinin, təmir müddətinin gözlənilməsinin, komplektləşdirilməsinin, saxlanmasının, texniki xidmətin təşkilinin yoxlanması;
3. Əsas vəsaitlərin hesabatlarının düzgün tərtib edilməsinin, forma və normalardan düzgün istifadə edilməsinin, sənədləşdirmənin düzgün aparılmasının, əsas vəsaitlərin daxil olmasının, yerini dəyişməsinin və sıradan çıxmasının yoxlanması.

Audit zamanı auditor tərəfindən əsas vəsaitlərin analitik uçotu ilə sintetik uçotunun uyğunluğu yoxlanılmalıdır. Bunun üçün inventar vərəqələrinə əsasən quruplaşdırılmış əsas vəsaitlərin cəmi balansın 01 №-li “Əsas vəsaitlər” hesabında olan vəsaitlərlə üzləşdirilir. Analitik uçotla sintetik uçot arasında fərq yaranarsa, məqsədi və səbəbi aydınlaşdırılmalı və rəhbərliyə məlumat verilməlidir.

Bütün əsas vəsaitlərin maddi-məsul şəxslərin cavabdehliyinə verilməyi yoxlanılmalıdır.

Analitik uçotun registri inventar vərəqələridir. O, özündə bütün məlumatları əks etdirir. Əsas vəsaitlərin analitik uçotunun doğruluğu inventar vərəqələri ilə yoxlanılır. Inventar vərəqələri vasitəsilə əsas vəsaitlərin faktiki mövcudluğu iki üsulla – seçmə və başdan-başa yoxlanıla bilər.

Audit zamanı müəssisə və təsərrüfat subyektlərində əsas fondların texniki vəziyyətini xarakterizə edən ümumiləşdirici və fərdi göstəricilərdən istifadə olunur. Ümumiyyətlə, müəssisələrdə əsas fondlardan effektiv istifadə ən çox onların texniki vəziyyətindən asılıdır. Belə ki, əsas fondların aktiv hissəsi olan bilavasitə texnoloji prosesləri icra edən maşın və avadanlıqlardan səmərəli istifadə edilməsi, onların texniki vəziyyətinin sazlığı, təmirarası müddətlərin gözlənilməsi, həmişə iş (istismar) üçün yararlı olması və normadan artıq boşdayanma hallarının ləğv edilməsi ilə əlaqədardır. Bu baxımdan qeyd edildiyi kimi, əsas fondların texniki vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərin hesablanmasına auditor xüsusi diqqət yetirməlidir :

1.Əsas istehsal fondlarının köhnəlmə əmsalı (köhnəlmə məbləğinin əsas istehsal fondlarının orta illik dəyərinə nisbəti)

2.Əsas istehsal fondlarının yararlılıq əmsalı (əsas istehsal fondlarının orta illik dəyərindən köhnəlmə məbləği çıxılmaqla, alınan nəticənin əsas istehsal fondlarının orta illik dəyərinə nisbəti)

3.Əsas istehsal fondlarının təzələnmə əmsalı (hesabat dövründə istifadəyə verilən əsas istehsal fondlarının dəyərini əsas istehsal fondlarının hesabat dövrünün axırına olan dəyərinə nisbəti)

4.Əsas istehsal fondlarının istehsaldan çıxma (silinmə) əmsalı (istehsaldan çıxımlarının dəyərinin hesabat dövrünün əsas istehsal fondlarının dəyərinə nisbəti)

5.Əsas istehsal fondlarının əvəzlənmə əmsalı (köhnəmə nəticəsində təsərrüfatdan çıxmış əsas fondların dəyərinin yeni daxil olmuş əsas fondların dəyərinə nisbəti)

6.Əsas istehsal fondlarının təmiri planının yerinə yetirilməsi (əsas istehsal fondlarının təmirinin faktiki xərclərini plan xərclərinə nisbəti)

7.Maşın və avadanlıqların yaş qrupu əmsalları (bütün markalardan olan maşın və avadanlıqların sayı cəmlənərək onların tərkibində bu markalar üzrə sayların ümumi sayə nisbəti)

3.2.ƏSAS VƏSAİTLƏRİN SAXLANMASININ AUDİTİ

Əsas vəsaitlər hər bir müəssisənin maddi-texniki bazasının əsasını təşkil etməklə, onun fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Sərbəst bazar iqtisadiyyatını keçidlə əlaqədar olaraq əsas vəsaitlərin uçotunun təşkilində və saxlamasında əsaslı dəyişiklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər xüsusilə əsas vəsaitlərin tərkibi və quruluşunda, onlara köhnəlmə (amartizasiya) hesablanmasında, uzunmüddətli investisiya qoyuluşunun uçotunda, əmlakın kirayə və lizinq qaydasında istifadə olunmasının uçotunda, əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsində, əsas fondların satışı uçotunda əks olunmuşdur.

Beləliklə əsas vəsaitlərin audit yoxlamasında "göstərilən məsələlərə xüsusi diqqət verilməlidir. Əsas vəsaitlərin auditində mühüm vəzifə - auditin tərkibinin düzgün forma-laşması, əsas vəsaitlərin hərəkətinin tam və həqiqi vəziyyətinin müəyyənəndirilməsi və onların dəyərində köhnəlmə (amartizasiya) hesablanmasını əsaslı müəyyən etməkdir.

Əsas vəsaitlər üzrə audit aparılmasında əsas informasiya mənbələri, onların ilkin sənədlər üzrə daxil olması, çıxması, müəssisədaxili hərəkəti, təmiri, amartizasiya hesablanması və münasibət uçotu göstəriciləri üzrə sintetik və analitik uçot məlumatlarıdır.

Əsas vəsaitlərin qorunub saxlanılmasında inventarlaşmanın keyfiyyətlə aparılması çox vacibdir. Ona görə də auditor nəzarətində inventarlaşmanın vaxtında və onun keyfiyyətli keçirilməsinə, onun nəticələrinin mühasibat uçotunda düzgün əks olunması əsaslı səviyyədə yoxlanılmalıdır. Bunu yoxlamaqla auditora inventarlaşmanın düzgün aparılması nəticələrinə dair fikirlər yaranması və auditor riskinin azalmasına şərait yaradır.

Əsas vəsaitlərin daxil olması əməliyyatlarını yoxlayarkən tiklən obyektlərin iqtisadi cəhətdən vacibliyi, onun kapital qoyuluşu planına daxil olunması, lazımi maliyyə vəsaiti ilə təmin olunması və layihə-smeta

sənədlərinin olmasının müəyyənləşdirilməsidir. Eyni zamanda alınmış əsas vəsaitlərin alınmasına tələbat olması, müəssisəyə vaxtında, düzgün mədaxil olunmasında sənədləşdirilməsinin və real qiymətləndirilməsini müəyyənləşdirilməsi çox vacibdir.

Əvəzsiz olaraq başqa müəssisədən daxil olmuş əsas vəsaitlərin daxil olması yoxlanılarkən, həmin obyektlərin veriləmsi ilə əlaqədar ikitərəfli qəbul-təhvil aktının tərtib olunması, onların texniki xarakterislikası və vaxtında mədaxil olunmaqla, müəyyən maddi-məsul şəxsə təhvil verilməsi müəyyən olunmalıdır.

Sənədli audit yoxlaması ilə əsas vəsaitlərin silinməsi də ətraflı əhatə olunmalıdır. Hər bir əsas vəsaitin silinməsinin mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq sənədləşdirilməsi, həmin əməliyyatın mühasibat uçotunda düzgün əks olunması yoxlanılmalıdır. Əsas vəsaitin silinməsinin düzgün və vaxtında sənədləşdirilməsi sintetik və analitik uçot üzrə sənədlər əsasında yoxlanılması və ləğv olunma aktı ilə rəsmiyyəyə satılması müəyyən olunmalıdır.

Müəssisəyə məxsus olan əsas vəsaitlərin satışı və sair xaric olmaları (ləğvi, silinməsi, əvəzsiz olaraq verilməsi və s.) prosesləri haqqında məlumatları ümumləşdirmək, eləcə də onların satışdan olan maliyyə nəticələrini müəyyənləşdirmək üçün mühasibat uçotu hesablar Planında 47 №-li «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaric olmaları» hesabı nəzərdə tutulmuşdur. Göstərilən hesabın debetində xaric olmuş əsas vəsaitlərin ilk dəyəri, həmçinin əsas vəsaitlərin xaric olması (binaların, qurğuların və avadanlıqların sökülməsi və s.) ilə əlaqədar xərclər də əks etdirilir.

47 №-li «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaric olmaları» hesabının kreditində xaric olunmuş əsas vəsait obyektlərinə xaric olma vaxtınadək hesablanmış köhnə məbləği, əmlakın satışından əldə edilən pul məbləği və onun silinməsi ilə əlaqədar mümkün yaxud satış qiymətləri ilə daxil olmuş material qiymətlərinin dəyəri əks etdirilir.

47№-li «Əsas vəsaitlərin satışı və sairə xaricolmaları» hesabı üzrə debet (zərər), yaxud kredit (gəlir) qalığı cari hesabat dövründə 80 №-li «Mənfəət və zərər» hesabına, əvəzsiz olaraq verilməsi hallarında isə müəssisənin xüsusi vəsaitlərini uçota alan hesablara silinir.

Əsas vəsait obyektləri əskik gəldikdə, yaxud xarab olduqda onların ilk dəyəri 47 №-li «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricolmalar» hesabının kreditindən və 84 №-li «Sərvətlərin əskik gəlməsi və xarabolmasından itkilər» hesabının debetinə silinməli və sonra həmin məbləğ 73 N -li «Sair əməliyyatlar üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar» hesabının debetinə («Maddi zərərin ödənilməsi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar» subhesabı), əskikgəlmələrin və ya xarabolmaların konkret günahkarı müəyyən olunmadıqda isə 80 №-li «Mənfəət və zərər» hesabının debetinə yazılır.

47 №-li «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricolmaları» hesabı üzrə analitik uçot xaric olan əsas vəsaitlərin ayrı-ayrı inventar obyektləri üzrə aparılır.

Auditor əsas vəsaitlərin uçotunun kim tərəfindən (yaşını, təhsilini, mühasib işlədiyi müddəti, bu sahə üzrə normativ bazanın mövcudluğunu) aparılmasını həmin sahənin mühasibinin hansı normativ sənədlərdən (əsas vəsaitlərin nümunəvi təsnifatından, əsas vəsaitlərin uçotu üzrəqaydadan və s.) istifadə etdiyini, onun kimin tabeliyində (yerinə yetirilən işlər üzrəonu kim yoxlayır) olmasını yoxlayır. Audit prosesində tətbiq edilən ilkin sənədlərin siyahısı, onların yaranması qaydası, sıralanma sistemi, ilkin sənədlərdə bütün rekvizitlərin doldurulması, qeyd jurnalların mövcudluğu, daimi inventarizasiya komissiyası haqqında sərəncəmanın olması və komissiyanın tərkibi, inventar vəərəqələrinin, onların siyahısının, amortizasiya ayırmaları şifrəsinin tətbiqinin düzgünlüyü, qəbul olunmasından arxivə verilməsinə qədər əsas vəsaitlərin və qeyri - maddi aktivlərin hərəkəti üzrə ilkin sənədlərin işlənməsi texnologiyası yoxlanılır.

Müəssisə fəaliyyətini həyata keçirmək üçün maddi - texniki şəraitə və zəruri əmək vasitələrinə malik olmalıdır. Müasir dövrdə əsas vəsaitlərdən səmərəli istifadə və onun qorunub saxlanması məsələləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müəssisədə əsas vəsaitlərin saxlanması, uçotunun və istifadəsinin auditinin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aid edilir:

- əsas vəsaitlərin mövcudluğuna, qorunub saxlanmasına və texniki vəziyyətinə nəzarətin təmin olunması;
- əşyaların əsas vəsaitlərə aid edilməsinin, onların təsnifat üzrə istehsal prosesində iştirakı xarakterinə görə qruplaşdırılmasının düzgünlüyü;
- əsas vəsaitlərin uçotda qiymətləndirilməsinin düzgünlüyü;
- əsas vəsaitlərin daxil olması və dövriyyədən çıxması üzrə əməliyyatların rəsmiləşdirilməsi və uçotda əks etdirilməsinin düzgünlüyü;
- əsas vəsaitlərə köhnəlmənin hesablanması və uçotda əks etdirilməsinin düzgünlüyü;
- təmir planının yerinə yetirilməsi, onların vaxtında və keyfiyyətlə aparılmasına nəzarət;
- əsas vəsaitlərin düzgün və səmərəli istifadə edilməsi;
- əsas vəsaitlərin mövcudluğu və hərəkəti haqqında məlumatların mühasibat uçotu və hesabatında əks etdirilməsinin düzgünlüyü.

İlkin olaraq vəsaitlərin qorunması və saxlanması vəziyyətinin müəyyən olunması tövsiyyə edilir. Bu məsələnin həlli zamanı ayrı-ayrı vəsait obyektlərinin nəzarət xarakterli inventarizasiyasının aparılması təcrübəsi geniş tətbiq olunur. Sonra əsas vəsaitlərin alınmasının məqsədəuyğunluğu və qanunauyğunluğu və öyrənilir, müəssisəyə daxil olan əsas vəsaitlərin tamlığı, vaxtında və düzgün mədaxil olunması müəyyən edilir.

3.3. ƏSAS VƏSAİTLƏRİN DAXİL OLMASININ AUDİTİ

Geniş təkrar istehsalın təmin olunması baxımından əsas vəsaitlərin bərpa olunması və tamamlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan əsas vəsaitlərin daxil olmasının auditinin aparılması vacibdir.

Əsas vəsaitlərin daxil olması üzrə ilkin sənədlər, texniki pasportlar, əsas vəsaitlərin uçotu üzrə vəərəqlərdə obyektlərin xarakteristikasını əks etdirən yazılışlar əsasında auditor əsas vəsaitlərin təsnifləşdirilməsinin düzgünlüyünü yoxlayır. Belə ki, amortizasiya şifrinin müəyyən edilməsində buraxılan səhv köhnəlmə məbləğinin səhv hesablanmasına və düzgün olmayaraq məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərində əks etdirilməsinə səbəb olacaqdır.

Audit prosesində əsas vəsaitlərin mənsubiyyətinə (xüsusi və ya icarəyə götürülmüş), təyinatına və vəziyyətinə görə (aktiv hissəyə sürətli amortizasiya hesablanırsa bilər, ehtiyatda olan əsas vəsaitlərə köhnəlmə hesablanır, konservləşdirmədə olan əsas vəsaitlərə köhnəlmə hesablanmır) qruplaşdırılmasının düzgünlüyü də yoxlanılır.

Əsas vəsaitlərin daxil olması üzrə əməliyyatların yoxlanılması zamanı tikintilərin və ya onların əldə edilməsinin qanuniliyi və məqsədəuyğunluğu vaxtında və düzgün rəsmiləşdirilməsi, əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsinin düzgünlüyü müəyyən edilir. Əsas vəsaitlərin daxil olmasının qanuniliyi mədaxil edilmiş obyektlərin tikinti üzrə titul vəərəqəsində nəzərdə tutulmuş siyahı ilə və ya texnika və avadanlıqların alınması üzrə sifarişlə müqayisə edilməklə müəyyən olunur. Bu zaman auditor aşağıdakı formada köməkçi cədvəl tərtib edilir

Əsas vəsaitlərin mədaxil edilməsinin qanuniliyinin yoxlanılması

Əsas vəsait obyektlərinin adı	Uçot üzrə əsas vəsait mədaxil edilmişdir		Titul siyahısında və alış sifarişində nəzərdə tutulmuşdur		Kənarlaşma (+,-)	
	miqdar	məbləğ	miqdar	məbləğ	Miqdar	məbləğ

Əgər kənarlaşma aşkar edilərsə, onn səbəbləri, nəticələri və təqsiri olan vəzifəli şəxslər müəyyən edilməlidir. Əsas vəsaitlərin daxil olması və dövriyyədən çıxması imkan daxilində başdan başa qaydada yoxlanılır. Daxil olan əsas vəsait obyektinin layihə-smeta sənədlərinə uyğunluğu da yoxlanılmalıdır. Bunun üçün əsas vəsaitlərin təhvil-təslim aktlarının məlumatlarını layihə-smeta sənədləri ilə və 113 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” (08 “Kapital qoyuluşları”) hesabı üzrə analitik uçot registrlərindəki yazılışlarla üzləşdirmək lazımdır (Cədvəl 1)

Cədvəl 2.

Əsas vəsait obyektlərinin adı	Əsas vəsaitlərin təhvil-təslim aktlarının məlumatları		Layihə-smeta sənədlərinin məlumatları		113 (08) hesab üzrə analitik məlumatlar		Kənarlaşma (+,-)	
	miqdar	məbləğ	miqdar	məbləğ	miqdar	məbləğ	miqdar	məbləğ

Eyni zamanda daxil olmuş əsas vəsaitlərin vaxtında mədaxil edilməsi və həmin əməliyyatların mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin düzgünlüyü yoxlanılmalıdır. Bunun üçün ilkin sənədlərdə göstərilən tarixləri həmin əməliyyatların 13 saylı jurnal-orderdə əks olunması tarixləri ilə müqayisə etmək lazımdır (Cədvəl 3)

Cədvəl 3

Əsas vəsaitlərin vaxtında mədaxil edilməsinin yoxlanılması

Əsas vəsaitlərin adı	Əmtəə-nəqliyyat qaiməsi üzrə daxil olma tarixi	Əsas vəsaitlərin təhvil-təslim aktının tərtib edilməsi tarixi	Mühasibat uçotu registrlərində əsas vəsaitlərin mədaxil olunması tarixi	Kənarlaşma (+,-)

3.4. ƏSAS VƏSAİTLƏRİN TƏSƏRRÜFATDAN ÇIXMASININ AUDİTİ

Əsas vəsaitlərin hərəkətinin uçotu Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi və Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi tərəfindən təsdiq edilmiş xüsusi sənədlər əsasında rəsmiləşdirilir. Yoxlama zamanı aşağıdakı məsələlərə diqqət verməlidir :

- əsas vəsaitlər pay şəklində nizamnamə kapitalına verildikdə onların ilk dəyərini, köhnəlməsini və müqavilə qiymətini əks etdirən siyahı mövcud olmalıdır. Həmin siyahıya verilən obyektlərin bütün texniki sənədləri və həmin obyektin möhürü ilə təsdiqlənmiş alqı-satqı aktlarının ikinci nüsxəsi də əlavə olunmalıdır ;

- əsas vəsait fiziki şəxsdən alınarsa həmin obyektin ilkin dəyəri , köhnəlməsi və alın qiyməti göstərilməklə alqı-satqı müqaviləsi tərtib olunmalıdır;

- əsas vəsait obyektini komplekt şəklində əldə olunarsa inventar vərəqəsində komplektə daxil olan ayrı-ayrı predmetlərin siyahısı verilməlidir;

- müvəqqəti istismarda olan əsaslı tikinti obyektini daimi istismara verilənə qədər əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil olunmur, bitməmiş istehsalat kimi uçota alınır (hesab 113 (08));

- əsas vəsaitin istismara yararsızlığının müəyyən edilməsi, eləcə də onun silinməsi üzrə zəruri sənədlərin tərtib edilməsi üçün müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən daimi fəaliyyətdə olan komissiya yaradılmalıdır;

- yeni tikinti, mövcud müəssisənin genişləndirilməsi, yenidən qurulması və texniki cəhətdən silahlanması ilə əlaqədar avadanlıqlar silindikdə həmin avadanlığın siyahısı müəssisənin genişləndirilməsi, yenidən qurulması və texniki silahlanması planında əks etdirilməlidir;

- avadanlığın sökülməsindən gələcəkdə istifadəsi mümkün olan bütün detallar, hissələr və aqreqlər 201 “Material ehtiyatları” (10) və 611 “Sair əməliyyat gəlirləri”, 731 “Sair əməliyyat xərcləri” (47,48) sayılı hesablara mədaxil edilməlidir;

- tərkibində bahalı metallar olan hissə və qovşaqlar həmin qiymətli metalların emala verilməsi məqsədi ilə ayrıca uçota alınmalıdır.

Daha sonra balansın “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar ” maddəsinin reallığı yoxlanılır. Bunun üçün inventar siyahısının məlumatları 111 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar - Dəyər ” , 121 sayılı “ Daşınmaz əmlaka investisiyalar - Dəyər ” , 131 sayılı “ Bioloqi aktivlər - Dəyər ” , 141 sayılı “ Təbii sərvətlər - Dəyər ” hesablar üzrə, Baş kitabın məlumatları və həmin hesab üzrə balansın maddəsi ilə tutuşdurulur (Cədvəl 4).

Cədvəl 4

Balansın “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar ” , “ Daşınmaz əmlaka investisiyalar ” maddəsinin reallığının yoxlanması

Əsas vəsait obyektlərinin adı	İnventar siyahısına görə əsas vəsaitlərin dəyəri, min man.	Baş kitabın məlumatları üzrə əsas vəsaitlərin dəyəri, min man.	Balans üzrə əsas vəsaitlərin dəyəri, min man.	Kənarlaşma (+,-)

Əsas vəsaitlərin dövriyyədən çıxması üzrə əməliyyatların yoxlanması zamanı auditor silinən əsas vəsaitlərin yararsız olmasının müəyyən edilməsi üzrə müəssisə rəhbərliyi tərəfindən komissiyanın yaradılması haqda əmrin

olmasına, silinən obyektlərin ləğv edildiyinə yararlı olan hissə, qovşaq və metal hissələrinin mədaxil edildiyinə diqqət yetirməlidir. Bunun üçün əsas vəsaitlərin ləğvinin nəticələri ilə bağlı məlumatlar hissələrin mədaxil edilməsi üzrə qaimənin məlumatları ilə tutuşdurulur (Cədvəl 5)

Cədvəl 5

Əsas vəsaitlərin silinməsindən daxil olmaların düzgünlüyünün yoxlanılması

Əsas vəsaitlərin sökülməsindən alınan material qiymətlilərinin adı	Qaimə üzrə mədaxil edilmişdir		Əsas vəsaitlərin silinmə aktına əsasən mədaxil edilməlidir		Kənarlaşma (+,-)	
	miqdar	məbləğ	miqdar	məbləğ	miqdar	məbləğ

İstifadə olunmayan əsas vəsaitlərin satışı hallarında auditor satış qiymətinin düzgün (balans dəyərindən yüksək) müəyyən edildiyinə əmin olmalıdır. Əsas vəsaitlərin çıxması üzrə bütün əməliyyatlar 611, 731 (47 , 48) sayılı hesablarda aparıldığından auditor həmin hesab üzrə mühasibat yazılışlarını və əsas vəsaitlərin satışından və digər çıxmadan maliyyə nəticələrini yoxlamalıdır.

3.5. ƏSAS VƏSAİTLƏRİN TƏMİRİNİN AUDİTİ

Məhsulun maya dəyərini və maliyyə nəticələrinin dürüst müəyyən edilməsi üçün əsas vəsaitlərin köhnəlməsinin dinamikasına dəqiq maliyyə nəzarəti təşkil edilməlidir. Əsas vəsaitlərə köhnəlmə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə təsdiq olunmuş normalara əsasən hesablanır. Əsas vəsaitlərə köhnəlmənin hesablanması audit zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- əsas vəsaitlər cari icarəyə verildikdə amortizasiya satışdankənar itkilərin tərkibinə daxil edilir (D-t 801 (80)), alınmış icarə haqqı satışdankənar mənfəətə aid edilir (K-t 801 (80));

- əsas vəsaitlər üzrə köhnəlmə ya obyektin (bina, tikili və s.) bütün istismarı dövründə və ya əsas vəsaitin (aktiv hissəsinin) balans dəyərini maya dəyərinə tam daxil olduğu müddətdə hesablanır, sonra ayırmaların hesablanması dayandırılır;

- bir il başa çatana qədər kiçik müəssisələrin fəaliyyəti dayandırıldıqda hesablanmış əlavə köhnəlmə məbləği mənfəət hesabına bərpa olunmalıdır : D-t 112, 122, 132, 142 (02), K-t 801 (80);

- əsas vəsaitlərin tam dayandırılması və müəyyən olunmuş qaydada konservasiya şəraitində yenidənqurma, texniki silahlanma zamanı köhnəlmə hesablanmır, xidmət müddəti konservasiyada olduğu müddət qədər artırılır;

- qurtarmamış tikinti obyektini üzrə köhnəlmə istifadəyə verildikdən sonra dəqiqləşdirilməklə belə obyektlərin dəyəri haqqında arayışa müvafiq hesablanır.

Yuxarıda qeyd olunanlar nəzərə alınmaqla köhnəlmə (amortizasiya) normasının tətbiqinin düzgünlüyü yoxlanılmalıdır.

Auditin gedişində aşağıdakı məsələlərə aydınlıq gətirilməlidir:

- köhnəlmənin hesablanması üçün bütün əsas vəsait obyektlərinin hesablamaya daxil edilməsi;

- yeni daxil olmuş və dövriyyədən çıxmış əsas vəsaitlər üzrə köhnəlmənin hesablanmasının düzgünlüyü;

- amortizasiya normasının və ona əlavə düzəliş əmsallarının tərtib edilməsinin düzgünlüyü;

- amortizasiya məbləğlərinin mühasibat uçotu registrlərində əks etdirilməsinin düzgünlüyü.

Köhnəlmənin hesablanmasının düzgünlüyünü yoxlayarkən köhnəlmə hesablanmayan əsas vəsaitlərin (kitab fondu, təmirə və texnoloji yenidən qurmaya saxlanılan fondlar, büdcə təşkilatlarının fondları, arxitektura və incəsənət abidləri sayılan bina və tikililər, film, muzey fondları və bədii dəyərlər, məhsuldar heyvanlar və s.) əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil edilmədiyi müəyyən edilməlidir. Aşkar edilən bütün qanun pozuntularının səbəbləri və buna cavabdeh şəxslər müəyyən edilməli və gələcəkdə bunun təkrar olunmaması üçün tədbirlər görülməlidir.

Audit prosesi zamanı auditor əsas fondların köhnəlməsini (amortizasiyasını) diqqətdə saxlamalıdır. Belə ki, amortizasiya normaları müxtəlif üsullarla hesablanır. Bunlara xətti üsulu, azadılmış qalıq üsulu və yeni (açıq) metodun tətbiqi üsulunu göstərmək olar.

Respublika Maliyyə Nazirliyi digər normativ sənədlərlə birlikdə özünün 20 oktyabr 1995 – ci il I-94 sayılı əmri ilə təsdiq olunmuş əsas vəsaitlərin << Köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmasının yeni (açıq) metodunun tətbiqi >> üzrə təlimatını hazırlayıb və onun tətbiqindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə və təşkilatlarda 1 iyul 1997 – ci ildən balansında olan əsas vəsaitlərin (fondların) balans (ilk, bərpa) dəyərində köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmasını tövsiyyə edir. Bu metod üzrə illik köhnəlmə (amortizasiya) normaları qruplaşdırılır ;

- binalar və onların struktur komponentləri üzrə - 5 faizə qədər ;

- qurğular və onların struktur komponentləri – 7 faizə qədər ;
- ötürücü qurğular və onların struktur komponentləri – 9 faizə qədər ;
- maşın və avadanlıqlar – 13 faizə qədər ;
- nəqliyyat vasitələri – 13 faizə qədər ;
- istehsal alətləri (ləvazimatları) və təsərrüfat inventarları – 25 faizə qədər ;
- torpaq sahələrinin yaxşılaşdırılması üzrə sərmayə qoyuluşları , iş heyvanları , çoxillik əkmələr və digər vəsaitlər – 25 faizə qədər.

<< Gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin məhdudlaşdırılan həddi barədə >> Nazirlər Kabinetinin 28 fevral 2002 – ci il tarixli Qanununa əsasən əsas vəsaitlərin hər bir kateqoriyasının ilin sonun balans qalığı dəyəri üzrə hədlər :

- binalar, tikilər və qurğular üçün 2 faiz ;
- maşınlar, avadanlıqlar və hesablama texnikası üçün 5 faiz ;
- nəqliyyat vasitələri üçün 5 faiz ;
- digər əsas vəsaitlər üçün 3 faiz ;
- köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmayan əsas vəsaitlər üçün 0 (sıfır) faiz müəyyən edilmişdir.

Audit prosesində əsas vəsaitlərin təmərinə (cari və əsaslı) xərclərin uçotunun təşkili və təmir müddətinin gözlənilməsi yoxlanılır. Əvvəlcə xərc smetasının tərtibinin düzgünlüyü nəzərdən keçirilir. Əsaslı xərc smetası texniki baxış aktlarının və deffektlər cədvəlinin məlumatlarına əsasən tərtib edilməlidir.

Podrat üsulu ilə aparılan təmir üzrə podrata dair müqavilə olmalıdır. Faktiki xərclər müqavilədə göstərilən məbləğlə müqayisə edilməklə təmirin dəyərinə nəzarət həyata keçirilir və nəticə aşağıdakı köməkçi cədvəldə əks etdirilir (Cədvəl 6)

Podrat üsulu ilə aparılan təmirin dəyərinin yoxlanması

Təmir olunan obyektin adı	Podrat müqaviləsinə əsasən təmirin dəyəri, min man.	Təmirin faktiki dəyəri, min man.	Kənarlaşma (+,-)	Qeyd

Təsərrüfatda təmirə sərf olunan vəsaitlərin düzgünlüyü xərc maddələri üzrə yoxlanılır, kənarlaşma aşkar edildikdə onun səbəbləri (görülən işlərin həcmnin, sərf olunan material və ehtiyat hissələrinin silinməsi zamanı edilən təhriflər (artırmalar) və bu kənarlaşmaya günahkar şəxslər müəyyən edilir. Auditor həmçinin əsas vəsaitlərin təmirinə xərclərinin mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin düzgünlüyünü də yoxlamalıdır. Analtik uçotda əsaslı təmir üzrə xərclər ayrı - ayrı əsas vəsait obyektinə üzrə uçota alınmalıdır.

3.6 ƏSAS VƏSAİTLƏRİN AUDİTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Əsas vəsaitlərin auditinin təkmilləşdirilməsində əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsi auditor prosesində ön plana çəkilir.

Auditor uçotda uzunmüddətli aktivlərin (əsas vəsaitlərin) qiymətləndirməsinin düzgünlüyünün yoxlanmasına xüsusi diqqət verməlidir. Belə ki, maliyyə nəticələrinin əks etdirilməsinin, əmlaka görə vergi üzrə büdcə ilə hesablaşmaların , əsas vəsaitlər üzrə büdcə ilə hesablaşmaların , əsas vəsaitlər üzrə mühasibat hesabatının tərtib edilməsinin düzgünlüyü əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsinin düzgünlüyündən asılıdır.

Əsas vəsaitlərin ilkin dəyəri aşağıdakı qaydada müəyyən olunur :

- müəssisənin özündə hazırlanan və ya digər müəssisədən və ya fiziki şəxslərdən satın alınan obyektlər üzrə - obyektlərin yaradılması və ya onların gətirilməsi, qurulması üzrə xərclər də daxil olmaqla faktiki xərclər məbləğində. İlk dəyər obyektin istismara verilməsi anından müəyyən edilir və əlavə tikinti və obyektin avadanlıqla təchiz edilməsi, yenidən qurulması və obyektlərin tədricən ləğvi halları istisna olmaqla müəssisədə olduğu bütün müddət ərzində dəyişməz qalır ;

- təsisçilər tərəfindən pay formasında nizamnamə kapitalına yönəldilən obyektlər üzrə -tərəflərin razılığı əsasında ;

- əvəzsiz olaraq digər müəssisədən və şəxsdən alınan obyektlər üzrə - ekspert yolu ilə və ya təhvil-təslim sənədlərinin məlumatları üzrə ;

- əvvəllər istifadədə olmuş və haqqı ödənilməklə alınan əsas vəsaitlər uçotda çatdırılması və qurulması üzrə xərclər daxil olmaqla alış dəyəri ilə əkd etdirilir.

Yuxarıda qeyd olunanlar nəzərə alınmaqla aşağıdakılar yoxlanılmalıdır :

- müəssisədə əsas vəsaitlərin qəbulu üzrə komissiyanın yaradılması və onun nəticələrinin sənədləşdirilməsi ;

- obyektin dəyəri göstərilməklə əsas vəsaitin alqı-satqısı üzrə müqavilənin mövcudluğu ;

- müqavilə qiymətinin protokolla rəsmiləşdirilməsi (əsas vəsait nizamnamə kapitalına pay formasında verildikdə) ;

- əsas vəsaitlərin təhvil -təslim aktında ilkin dəyərinin düzgün göstərilməsi ;

- icarə üzrə müqavilədə obyektin dəyərinin göstərilməsi ;

- qurtarmış tikinti obyektlərinin inventar dəyərinin düzgün müəyyən edilməsi ;

- əsas vəsaitlərin inventar dəyərini formalaşdıran xərclərin və əsas vəsaitin dəyərini artırmayan vəsaitlərin ayrıca uçotunun aparılması.

Əsas vəsaitin dəyərini artırmayan xərclər işlərin və ya əməliyyatların tam başa çatması üzrə nəzərdə tutulmuş maliyyələşmə mənbələri hesabına 103 sayılı “Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” , 113 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” (08 “Kapital qoyuluşlar”) hesabından silinir. Əsas vəsaitin dəyərini artırmayan xərclərə aşağıdakılar daxildir :

- tikinti dəyərinin icmal smeta hesablamalarında nəzərdə tutulmuş xərclər ;

- yeni yaradılan müəssisənin əsas fəaliyyəti üçün istismar üzrə kadrların hazırlanması üzrə xərclər ;

- perspektiv xarakterli xərclər: obyektin tikintisi ilə əlaqədar geoloji-kəşfiyyat, axtarış və s. bağlı xərclər;

- torpaq sahəsi tikinti aparılması üçün verildikdə sökülmüş tikilinin dəyərinin ödənilməsi ilə bağlı xərclər;

- tikintinin dəyərinin hesablanması zamanı məcmu-smeta hesablamalarında nəzərdə tutulmayan xərclər ;

- başa çatmamış tikinti obyektı üzrə tikinti təşkilatının xərcləri, eləcə də digər müəssisə tərəfindən əvəzsiz verilən digər material qiymətlilərinin dəyəri;

- tikinti üçün bank kredit üzrə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş uçot dərəcəsi yuxarı faizlərin ödənilməsi xərcləri ;

- əsas tikinti vasitələri üzrə təbii fəlakətdən başa çatmamış binaların və tikililərin sökülməsindən zərər ;

- tikintinin konservasiyasına xərclər ;

- dayandırılmış tikinti obyektlərinin sökülməsi və qorunması xərcləri ;

- maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin pozulmasına görə faizlərin, cərimələrin və dəbbələmələrin ödənilməsi ilə əlaqədar xərclər;

- əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi və onun nəticələrinin uçotda əks etdirilməsi. İstehsal təyinatlı əsas vəsaitlər, qurulacaq avadanlıqlar və bitməmiş tikinti üzrə yenidənqiymətləndirmə 331 sayılı “Yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyat” (87-1 “Yenidən qiymətləndirmə nəticəsində əmlakın qiymətinin artması”) hesabının kreditinə yazılış edilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

“ Əsas vəsaitlərin auditi və təkmilləşdirilməsi ” mövzusunda dair yazılmış diplom işi üzrə bir sıra nəticə çıxarılmış və müəyyən təkliflər verilmişdir:

Ölkəmizin müasir bazar münasibətlərinə keçidi şəraitində müəssisə və təşkilatlarda əsas vəsaitlərin auditinin təşkili, operativ, düzgün, dəqiq aparılması labüddür. Çünki qeyd edildiyi kimi, əsas vəsaitlər müəssisə və təşkilatların maddi-texniki bazasının əsasını təşkil edir və onun fəaliyyətində çox böyük rol oynayır.

Əsas vəsaitlərin auditinin əsas məqsədi onların düzgün mədaxilinin, silinməsinin, əsas vəsaitlərin hərəkətinin düzgün həyata keçirilməsinin və onlara düzgün köhnəlmə (amortizasiya) hesablanması yoxlanmasından ibarət olmalıdır.

Müəssisədə əsas vəsaitlərin saxlanması, uçotunun və istifadəsinin auditinin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aid edilir:

- əsas vəsaitlərin mövcudluğuna, qorunub saxlanmasına və texniki vəziyyətinə nəzarətin təmin olunması;
- əşyaların əsas vəsaitlərə aid edilməsinin, onların təsnifat üzrə istehsal prosesində iştirakı xarakterinə görə qruplaşdırılmasının düzgünlüyü;
- əsas vəsaitlərin uçotda qiymətləndirilməsinin düzgünlüyü;
- əsas vəsaitlərin daxil olması və dövriyyədən çıxması üzrə əməliyyatların rəsmiləşdirilməsi və uçotda əks etdirilməsinin düzgünlüyü;
- əsas vəsaitlərə köhnəlmənin hesablanması və uçotda əks etdirilməsinin düzgünlüyü;
- təmir planının yerinə yetirilməsi, onların vaxtında və keyfiyyətlə aparılmasına nəzarət;
- əsas vəsaitlərin düzgün və səmərəli istifadə edilməsi;
- əsas vəsaitlərin mövcudluğu və hərəkəti haqqında məlumatların mühasibat uçotu və hesabatında əks etdirilməsinin düzgünlüyü.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunu. Bakı - 2004
2. Azərbaycan Respublikasının “Mülki Məcəlləsi” Bakı – 2000
3. Azərbaycan Respublikası “Vergi Məcəlləsi” Bakı – 2000
4. Azərbaycan Respublikasının “Audit xidməti haqqında” Qanunu, 16 sentyabr 1994
5. İbad Abbasov “ Audit” - 2007.
6. V.T.Novruzov və başqaları “Audit” Bakı - 2011
6. İsmayılov.M.H, Əhmədov.Y.B,Bədəlov.Q.A, Həşimova.S.B Mühasibat uçotu üzrə praktikum və tapşırıqlar toplusu. Bakı-Mütərcim 2014.
6. Abbasov Q.Ə. “Sıfırdan başlayan mühasibat (maliyyə) uçotu”, Bakı – 2013
7. Mühasibatlıq haqqında normativ sənədlər toplusu, Bakı – 2000
8. Abbasov Q., Səbzəliyev S., Daşdəmirov Ə., Quliyev V., Sadıqov Ə. “Mühasibat (maliyyə) uçotu”, Bakı – 2003
9. Rzayev Q.R. “Beyəlxalq mühasibat uçotu və audit”. Bakı, 2000
10. Səbzəliyev S.M. “Mühasibat (maliyyə) hesabatı” Dərs vəsaiti, Bakı – 2003
11. Rzayev Q.R. “Mühasibat uçotu və audit” Dərs vəsaiti, Bakı – 2002
12. Rzayev Q.R. “Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və maliyyə hesabatı”, Bakı – 2004
13. Sadıqov Ə.A., Sadıqov T.Ə., Cəfərova Ş.Ə., Sadıqov C.Ə. “Mühasibat uçotu”, Bakı – 2012
14. Abdulov Ş.V., Əhmədov Y. “Kənd təsərrüfatında mühasibat (maliyyə) uçotu”, Bakı – 2009
15. Abdulov Ş.V., Əhmədov Y. “Kənd təsərrüfatında mühasibat (maliyyə) hesabatı”, Gəncə - 2007
16. Kərimov A.R. “Mühasibat uçotu və vergilər”, Bakı. Elm və həyat. 2013.

17. Əhmədov Y., M.İsmayılov, Q.Bədəlov, Z.Hüseynov “Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi”, Bakı – 2011
18. Rzayev Q.R. “Mühasibat uçotu və audit”, Bakı – 2000
19. Salahov Ə.S. “Mühasibat uçotunun komputerləşdirilməsi”, Kooperasiya nəşriyyatı, Bakı - 2008
20. Козлова Е.П., Парашутин Н.В., Бабченко Т.Н., Галанина Е.Н. Бухгалтерский учет. Москва «Финансы и статистика» 1996
21. Ришар Ж. “Бухгалтерский учет: теория и практика” Перевод с французского, Москва – 2000
22. Камшанов П.И. и др. “Бухгалтерский учет отечественная система и международные стандарты”, Москва – 2000
23. Кондраков Н.П. “Бухгалтерский учет”, Москва. ИНФРА-М, 1997
24. Поленова С.Н., Юдина Л.Н. “Теория бухгалтерского учета”, Москва – 2009
25. Под ред. Проф. П.С.Безруких. Бухгалтерский учет. Москва.2004.
26. Бабаев Ю.А. “Бухгалтерский учет”, Москва – 2010